

УДК 336.02

Райнова Л. Б.

старший науковий співробітник відділу податкової системи НДФІ ДННУ "Академія фінансового управління", Київ, Україна, lrainova@ukr.net
 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8275-3094>

ОПОДАТКУВАННЯ ПЕНСІЙ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ

Анотація. Досліджено вітчизняну практику оподаткування пенсій, у тому числі з іноземних джерел, а також сум щомісячного довічного грошового утримання, одержуваних платниками податку з Пенсійного фонду України чи бюджету, у 2014 – на початку 2018 рр. Розглянуто зміни в оподаткуванні вказаних доходів, пов'язані з майже одночасним запровадженням низки додаткових обмежень щодо обсягів їхньої виплати. Встановлено відмінності в рівні навантаження в частині здійснюваних утримань на зіставні за обсягами доходи у вигляді пенсії / щомісячного довічного грошового утримання та заробітної плати, визначено складові такого навантаження. Наведено загальну характеристику зарубіжного досвіду оподаткування пенсій, а також перелік заходів, пов'язаних із введенням низки тимчасових обмежень щодо величини здійснюваних пенсійних виплат у країнах ЄС у рамках нової хвилі пенсійних реформ, ініційованих у зв'язку з погіршенням стану державних фінансів в умовах спричиненої глобальною фінансово-економічною кризою 2008–2009 рр. тривалої рецесії економіки. Узагальнено проблеми оподаткування пенсій в Україні в контексті підготовки пропозицій із зазначеного питання.

Ключові слова: пенсії, щомісячне довічне грошове утримання, податок на доходи фізичних осіб, військовий збір, особливий порядок виплати пенсії працюючим пенсіонерам.

Табл. 2. Лист. 25.

Larisa Rainova

SESE "The Academy of Financial Management", Kyiv, Ukraine, lrainova@ukr.net
 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8275-3094>

TAXATION OF PENSIONS IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF FOREIGN EXPERIENCE

Abstract. Changes in the legislative regulation of the taxation of pensions, including those from foreign sources, as well as the amounts of monthly lifetime cash allowance that took place in Ukraine during 2014–2018, are investigated. The components of the burden on these incomes in terms of taxes and charges that were levied on their amount, depending on the availability or absence of employment of their recipient are determined. Differences in the level of deductions from different but comparable in size sources of income as pension payments and wages are established. The author gives a general description of the foreign experience of income taxation of the elderly people, as well as a number of measures taken in European countries aimed at limiting the amount of public pension expenditures to reduce the burden on the national budgets for the purpose of their comparison with the corresponding measures taken in domestic practice during 2014–2018. It is noted that the strengthening of adverse demographic trends, budgetary and macroeconomic imbalances, as well as institutional problems of the EU development, have led to adjusting the priorities of the EU social policy. In most developed EU countries, pension reforms in the pre- and post-crisis period were oriented towards ensuring the financial sustainability of national pension systems and maintaining an appropriate level of income for the elderly. The expediency of preserving the norms of legislation concerning the taxation of pensions, including those from foreign sources, as well as the amounts of monthly lifetime cash allowance in the version that operated at the time of the abolishment of such taxation, is substantiated. Despite the low fiscal efficiency of such measures,

© Райнова Л. Б., 2018

related by the limited range of subjects of taxation, their adoption would contribute to the increase of vertical equity in the taxation of individual incomes. It is expedient in the context of the recent strengthening of the trend to shift the tax burden towards increasing taxation on a relatively low level of personal income.

Key words: pensions, monthly lifetime cash allowance, personal income tax, military duty, special procedure for paying pensions to working pensioners.

JEL classification: H24, H55.

Райнова Л. Б.

старший научный сотрудник отдела налоговой системы НИФИ ГУНУ "Академия финансового управления", Киев, Украина

НАЛОГООБЛОЖЕНИЕ ПЕНСИЙ В УКРАИНЕ В КОНТЕКСТЕ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА

Аннотация. Исследована отечественная практика налогообложения пенсий, в том числе из иностранных источников, а также сумм ежемесячного пожизненного денежного содержания, получаемых налогоплательщиками из Пенсионного фонда Украины или бюджета, в 2014 – в начале 2018 гг. Рассмотрены изменения в налогообложении указанных доходов, связанные с почти одновременным введением ряда дополнительных ограничений по объемам их выплаты. Установлены различия в уровне нагрузки в части осуществляемых удержаний на сопоставимые по объемам доходы в виде пенсии / ежемесячного пожизненного денежного содержания и заработной платы, определены составляющие такой нагрузки. Приведены общая характеристика зарубежного опыта налогообложения пенсий, а также перечень мероприятий, связанных с введением ряда временных ограничений по величине осуществляемых пенсионных выплат в странах ЕС в рамках новой волны пенсионных реформ, инициированных в связи с ухудшением состояния государственных финансов в условиях вызванной глобальным финансово-экономическим кризисом 2008–2009 гг. длительной рецессии экономики. Обобщены проблемы налогообложения пенсий в Украине в контексте подготовки предложений по данному вопросу.

Ключевые слова: пенсии, ежемесячное пожизненное денежное содержание, налог на доходы физических лиц, военный сбор, особый порядок выплаты пенсии работающим пенсионерам.

Оподаткування пенсій, у тому числі з іноземних джерел, а також сум щомісячного довічного грошового утримання в Україні застосовувалось відносно нетривалий час – трохи більше трьох років, утім виявилось одним із найбільш дискусійних серед вжитих заходів у частині реформування податку на доходи фізичних осіб (ПДФО). Запровадження оподаткування зазначених доходів дало змогу мобілізувати до зведеного бюджету додаткових 1,1 млрд грн у 2015 р., 0,4 млрд грн у 2016 р., 0,1 млрд грн у 2017 р.; податок надходив переважно до місцевих бюджетів. Утім, уже на початку 2018 р. його було скасовано як таке, що суперечило низці базових принципів оподаткування.

Актуальні проблеми удосконалення пенсійної системи України досліджуються в роботах таких вчених, як В. Й. Башко, В. В. Глущенко, Н. О. Гура, О. П. Кириленко, І. А. Левченко, Е. М. Лібанова, В. В. Мортіков, В. І. Надрага, В. К. Рудик, Н. В. Ткаченко, А. В. Федоренко, Н. А. Цікановська, О. В. Шабанова [1–12] та ін. Але питання оподаткування пенсійних виплат майже не висвітлюються у вітчизняній літературі, втім, визначенню його особливостей, з огляду на наявність практики такого оподаткування, присвячено низку праць зарубіжних авторів [13–17].

Метою статті є аналіз змін у законодавчому регулюванні порядку оподаткування пенсій, які відбувалися в Україні протягом 2014–2018 рр., на предмет їх відповідності зарубіжній практиці. Окрему увагу приділено розгляду низки вжитих у європейських країнах заходів із обмеження обсягів державних пенсійних витрат у рамках ініційованої у зв'язку з погіршенням стану державних фінансів нової хвилі пенсійних реформ, для цілей їх порівняння із заходами, що вживалися у вітчизняній практиці впродовж 2014–2017 рр. У зв'язку з браком напрацювань вітчизняних авторів із зазначеної проблематики посилюється актуальність проведення такого дослідження.

Законом України “Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні” від 27.03.2014 № 1166-VII, положення якого набули чинності 1 липня 2014 р., розширення бази ПДФО вперше було забезпечено за рахунок введення оподаткування пенсій, у тому числі з іноземних джерел, якщо відповідно до міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, такі пенсії підлягали оподаткуванню або не оподатковувались у країні їх виплати, а також сум щомісячного довічного грошового утримання, отримуваних платником податку з Пенсійного фонду України чи бюджету згідно із законодавством (далі, для спрощення, – пенсійні виплати). Стягнення податку передбачалося лише в разі перевищення встановленого порогового рівня таких доходів, визначеного в сумі 10 тис. грн, за чинними базовими ставками податку на доходи фізичних осіб (15 та 17 %). Фактично йшлося про оподаткування найвищих за розміром пенсійних виплат, з огляду на встановлене ще в жовтні 2011 р. обмеження максимальної їхньої суми (9490 грн у 2014 р.)^{*}.

Пороговий рівень пенсійних виплат для цілей оподаткування з 1 січня 2015 р. було істотно знижено – до трьох мінімальних заробітних плат у розрахунку на місяць станом на 1 січня податкового року (3654 грн) – з одночасним збільшенням прогресії в оподаткуванні (базові ставки ПДФО дорівнювали 15 та 20 %), що призвело до суттєвого збільшення кількості платників, зобов'язаних сплачувати податок. Винятком ставали лише пенсії, призначені учасникам бойових дій, інвалідам війни, а також особам, на яких поширювалась ст. 10 Закону України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту” – вже з 1 вересня 2015 р. усі вони підлягали звільненню від оподаткування.

^{*} З 1 жовтня 2011 р., з набранням чинності Законом України “Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи” від 08.07.2011 № 3668-VI, діє обмеження щодо розміру сплачуваних пенсій та сум щомісячного грошового утримання, а саме: максимальний розмір пенсії (крім пенсійних виплат, що здійснюються з Накопичувального пенсійного фонду) або щомісячного довічного грошового утримання (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною, індексації та інших доплат до пенсії, встановлених законодавством, крім доплати до надбавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною) не повинен перевищувати десяти прожиткових мінімумів, встановлених для осіб, котрі втратили працездатність. Це обмеження не поширюється на пенсії, встановлені до 1 жовтня 2011 р.: останні сплачуються в попередньо встановленому розмірі.

З 1 січня 2016 р. до 1 липня 2016 р. зміни стосувалися лише ставки ПДФО, яку вперше для досліджуваних видів доходів було встановлено на рівні, відмінному від ставки базової (15 % замість чинної ставки в 18 %); пороговий рівень доходів для цілей оподаткування було залишено в обсязі трьох мінімальних зарплат (4134 грн). Утім, уже з 1 липня 2016 р. ставку ПДФО і для пенсійних виплат було підвищено до рівня базової (18 %), водночас суттєво переглянуто пороговий рівень доходів для цілей оподаткування в напрямі збільшення – до 10 прожиткових мінімумів для осіб, котрі втратили працездатність (11 300 грн). У 2017 р. та на початку 2018 р. зазначений останній становив, відповідно, 12 470 грн та 13 730 грн. Фактично відбулося повернення до тих умов, які існували на початку введення податку, – оподаткуванню знову тільки високих пенсійних виплат.

Варто зауважити, що характеристика рівня навантаження на пенсійні виплати була б неповною без урахування всіх видів встановлених щодо них утримань. По-перше, йдеться про те, що майже одразу після запровадження в липні 2014 р. оподаткування пенсійних виплат (у серпні цього ж року) введено військовий збір, стягнення якого планувалося як тимчасовий захід. Хоча цей збір встановлювався як окремий платіж, відмінний від ПДФО, вже з 1 січня 2015 р. однаковою було визначено базу для здійснення обох видів стягнень. Отже, фактично пенсійні виплати стали об'єктом оподаткування ПДФО та військовим збором. По-друге, з 1 квітня 2015 р. додатково запроваджено особливий порядок виплати пенсій працюючим пенсіонерам, що передбачав обмеження щодо сум таких виплат [18]. Йшлося про те, що пенсії, які перевищували 150 % прожиткового мінімуму, встановленого для осіб, які втратили працездатність, мали виплачуватись в обсязі 85 % призначеного розміру. Лише менші за вказану межу пенсії підлягали виплаті в повному обсязі. Крім того, пенсіонерам, котрі працювали на “спеціальних” посадах, у період роботи призначені пенсії не виплачувались до звільнення з роботи. Йшлося про пенсії, передбачені Законами України “Про державну службу”, “Про прокуратуру”, “Про судоустрій та статус суддів”, “Про судову експертизу”, “Про Національний банк України”, “Про службу в органах місцевого самоврядування”, “Про статус народного депутата України”, “Про дипломатичну службу”, “Про Кабінет Міністрів України” тощо. Запроваджені норми не поширювались на інвалідів I та II груп, інвалідів війни III групи, учасників бойових дій, осіб, визначених п. 1 ст. 10 Закону України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту”. Обмеження сум пенсій, котрі виплачувались працюючим пенсіонерам, встановлені через значний дефіцит бюджету Пенсійного фонду, також передбачались як тимчасовий захід на період з 1 квітня до 31 грудня 2015 р., однак у подальшому їх було продовжено на 2016 та 2017 рр. [19; 20].

Більше того, саме у зв'язку із введенням обмеження щодо виплат пенсій працюючим пенсіонерам змінився і порядок оподаткування пенсій останніх [21]. Передбачалося, що спочатку з пенсійної виплати (йшлося, як зазначалось, суто про виплати в розмірі понад 150 % прожиткового мінімуму, встановленого для осіб, котрі втратили працездатність) вираховувалось 15 % від за-

гальної її суми – у такий спосіб пенсія обмежувалася 85 % призначеного її розміру. І тільки після цього, якщо сума, яка залишалася до виплати, перевищувала встановлений неоподатковуваний поріг пенсійного доходу (в розмірі трьох мінімальних зарплат з 1 січня 2015 р. по 30 червня 2016 р. та 10 прожиткових мінімумів для осіб, які втратили працездатність у подальшому), то саме сума такого перевищення і підлягала оподаткуванню ПДФО й військовим збором. Якщо після врахування обмеження виплати пенсії її сума не перевищувала вказаного неоподатковуваного порога, така пенсія не оподатковувалася (табл. 1).

Наведені в табл. 1–2 розрахунки є наочним свідченням змін, які відбувалися в обсязі утримань з одних і тих самих за рівнем (умовно було взято доходи від 1 до 15 прожиткових мінімумів для осіб, котрі втратили працездатність), утім, різних за категорією доходів (пенсійні виплати, за умови працевлаштування їх одержувачів та за відсутності працевлаштування останніх, а також зарплати). Зокрема, навантаження на пенсійні виплати непрацюючих пенсіонерів у частині здійснюваних з їхньої суми утримань за весь досліджуваний період завжди виявлялося нижчим, ніж навантаження на відповідні за рівнем доходу, але у вигляді заробітної плати. Це пояснювалось встановленням для будь-якої особи певної суми пенсійних виплат, звільненої від оподаткування ПДФО, яка, незважаючи на численні її коригування, впродовж усього терміну оподаткування пенсій завжди була вищою, ніж податкова соціальна пільга для одержувачів доходів у вигляді заробітної плати. Останньою могло скористатись відносно незначне коло платників у зв'язку з низьким рівнем доходу, що давав право на її отримання. З 1 січня 2017 р. коло таких платників взагалі було обмежено одержувачами зарплат, нижчих за мінімальну. Відмінною виявлялася і база для нарахування військового збору: для доходів у вигляді заробітної плати – загальна сума нарахованої зарплати, для пенсійних виплат – нарахована сума пенсійної виплати за вирахуванням неоподатковуваної суми таких виплат. Як наслідок, пенсійні виплати в розмірі одного прожиткового мінімуму для осіб, котрі втратили працездатність, у 2014–2018 рр. не підлягали оподаткуванню, тоді як доходи у вигляді зарплати на вказаному рівні оподатковувались за фактичною ставкою в 9,9 % у 2014–2015 рр. та 8 % у 2016–2018 рр. (див. табл. 1, 2).

Суттєвими виявлялися зміни в рівні податкового навантаження на пенсії за умов працевлаштування її одержувача. Зокрема, якщо для непрацюючих пенсіонерів найвище навантаження в частині утримань із пенсійних виплат справді створював ПДФО, то для працюючих пенсіонерів – саме застосовуване за наявності факту працевлаштування обмеження розмірів пенсійних виплат, яке, у свою чергу, вносило корективи до порядку оподаткування останніх ПДФО. Більше того, чисельність осіб, на які поширювалось назване обмеження, істотно перевищувала кількість осіб, котрі підпадали під оподаткування ПДФО. Це було пов'язано з тим, що законодавчо встановлений пороговий рівень пенсійних виплат, перевищення якого становило підставу для здійснення утримань згідно з особливим порядком виплати пенсій працюючим пенсіонерам, виявився набагато нижчим, ніж пороговий рівень для стягнення ПДФО й військового збору.

Таблиця 1
Динаміка змін у розмірі податкового навантаження на пенсійні виплати за умов працевлаштування їх одержувачів
або його відсутності

Показники	За умов працевлаштування					За відсутності працевлаштування						
	01.07 2014	2015	2016		2017	2018	01.07 2014	2015	2016		2017	2018
			01.01	01.07					01.01	01.07		
Неоподатковувана сума пенсійного доходу, грн	10 000	3 654	4 134	11 300	12 470	13 730	10 000	3 654	4 134	11 300	12 470	13 730
Ставки ПДФО, %	15/17	15/20	15	18	18	18	15/17	15/20	15	18	18	18
Ставка ВЗ, %	–	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	–	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5
Нараховано пенсію, грн	949	949	1 074	1 074	1 247	1 373	949	949	1 074	1 074	1 247	1 373
Загальна сума утримань, % до нарахованої пенсії	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
у тому числі: О _{випл.}	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	–	–	–	–	–	–
ПДФО	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
ВЗ	–	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
1 ПМ _{непрац.}	4 745	4 745	5 370	5 370	6 235	6 865	4 745	4 745	5 370	5 370	6 235	6 865
Нараховано пенсію, грн	0,0	16,3	16,3	15,0	15,0	15,0	0,0	3,7	3,8	0,0	0,0	0,0
Загальна сума утримань, % до нарахованої пенсії	–	15,0	15,0	15,0	15,0	–	–	–	–	–	–	–
у тому числі: О _{випл.}	0,0	1,2	1,2	0,0	0,0	0,0	–	3,4	3,5	0,0	0,0	0,0
ПДФО	–	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	–	0,3	0,3	0,0	0,0	0,0
ВЗ	9 490	9 490	10 740	10 740	12 470	13 730	9 490	9 490	10 740	10 740	12 470	13 730
Нараховано пенсію, грн	0,0	22,7	22,7	15,0	15,0	0,0	0,0	10,1	10,1	0,0	0,0	0,0
Загальна сума утримань, % до нарахованої пенсії	–	15,0	15,0	15,0	15,0	–	–	–	–	–	–	–
у тому числі: О _{випл.}	0,0	7,0	7,0	0,0	0,0	0,0	0,0	9,2	9,2	0,0	0,0	0,0
ПДФО	–	0,7	0,7	0,0	0,0	0,0	–	0,9	0,9	0,0	0,0	0,0
ВЗ	14 235	14 235	16 110	16 110	18 705	20 595	14 235	14 235	16 110	16 110	18 705	20 595
Нараховано пенсію, грн	4,5	24,8	24,8	17,9	18,6	6,5	4,5	12,2	12,3	5,8	6,5	6,5
Загальна сума утримань, % до нарахованої пенсії	–	15,0	15,0	15,0	15,0	–	–	–	–	–	–	–
у тому числі: О _{випл.}	4,5	8,9	8,9	2,7	3,3	6,0	4,5	11,1	11,2	5,4	6,0	6,0
ПДФО	–	0,9	0,9	0,2	0,3	0,5	–	1,1	1,1	0,4	0,5	0,5
ВЗ	15 ПМ _{непрац.}											

Примітки. О_{випл.} – обмеження в сумі пенсії до виплати для працюючих пенсіонерів; ПМ_{непрац.} – прожитковий мінімум для осіб, що втратили працездатність; ПДФО – податок на доходи фізичних осіб; ВЗ – військовий збір.

Розраховано та складено за: Щодо оподаткування доходів, отриманих у вигляді пенсії працюючим пенсіонерам / Державна фіскальна служба України. 2018. URL: <http://dp.sfs.gov.ua/baner/prodatkovi-konsultatsii-dlya-yuridichnih-osib/print-67269.html>; Охрименко О. Оподаткування пенсій. Вісник. *Офіційно про податки*. 2016. 12 серп. № 30 (887). URL: <http://www.visnuk.com.ua/ru/pubs/id/90010107>.

Таблиця 2

Динаміка змін у розмірі податкового навантаження на одержувачів зарплат

Показники		2014	2015	2016	2017	2018
Ставки ПДФО, %		15/17	15/20	18	18	18
ПСП звичайна, грн		609	609	689	800	881
Граничний розмір доходу для отримання ПСП, грн		1 710	1 710	1 930	2 240	2 470
ЄСВ в частині утримання, %		3,6	3,6	–	–	–
Ставка ВЗ, %		1,5	1,5	1,5	1,5	1,5
1 ПМ _{непрац.}	Нараховано зарплату, грн	949	949	1 074	1 247	1 373
	Загальна сума утримань, % до нарахованої зарплати	9,9	9,9	8,0	8,0	8,0
	у тому числі: ПДФО	4,8	4,8	6,5	6,5	6,5
	ЄСВ	3,6	3,6	–	–	–
	ВЗ	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5
5 ПМ _{непрац.}	Нараховано зарплату, грн	4 745	4 745	5 370	6 235	6 865
	Загальна сума утримань, % до нарахованої зарплати	19,6	19,6	19,5	19,5	19,5
	у тому числі: ПДФО	14,5	14,5	18,0	18,0	18,0
	ЄСВ	3,6	3,6	–	–	–
	ВЗ	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5
10 ПМ _{непрац.}	Нараховано зарплату, грн	9 490	9 490	10 740	12 470	13 730
	Загальна сума утримань, % до нарахованої зарплати	19,6	19,6	19,5	19,5	19,5
	у тому числі: ПДФО	14,5	14,5	18,0	18,0	18,0
	ЄСВ	3,6	3,6	–	–	–
	ВЗ	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5
15 ПМ _{непрац.}	Нараховано зарплату, грн	14 235	14 235	16 110	18 705	20 595
	Загальна сума утримань, % до нарахованої зарплати	19,6	19,6	19,5	19,5	19,5
	у тому числі: ПДФО	14,5	14,5	18,0	18,0	18,0
	ЄСВ	3,6	3,6	–	–	–
	ВЗ	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5

Примітки. ПМ_{непрац.} – прожитковий мінімум для осіб, що втратили працездатність; ПДФО – податок на доходи фізичних осіб; ПСП – податкова соціальна пільга; ЄСВ – єдиний соціальний внесок; ВЗ – військовий збір.

Розраховано та складено автором.

Рівень утримань із пенсійних виплат працюючим пенсіонерам, свідченням чого є дані табл. 1, суттєво зростав, причому максимальним він був у 2015 р. та першій половині 2016 р., коли неоподатковувану суму пенсійних виплат для цілей стягнення ПДФО було знижено до трьох мінімальних заробітних плат. Зокрема, навантаження на високі пенсії (понад 10 прожиткових мінімумів для осіб, котрі втратили працездатність) в окремі роки було вищим, ніж на відповідні за рівнем доходи, але у вигляді зарплати. Так, у 2015 р. та в першій половині 2016 р. частка утримань із пенсійних виплат на рівні 15 прожиткових мінімумів для осіб, що втратили працездатність, за умов працевлаштування їх одержувача, становила 24,8 %, а для таких самих зарплат – 19,6 %.

Застосування особливого порядку виплати пенсій працюючим пенсіонерам передбачалося до 31 грудня 2017 р. [20], однак його скасування відбулося раніше – з 11 жовтня 2017 р., із набуттям чинності Законом України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій” від 03.10.2017 № 2148-VIII. Вказаними змінами істотно знижено навантаження в частині утримань із пенсій працюючих пенсіонерів. Крім того, Рішенням Конституційного Суду України від 27.02.2018 № 1-р/2018 норми Податкового кодексу України, котрі стосувалися оподаткування пенсій, у тому числі з іноземних джерел, а також щомісячного довічного грошового утримання, визнано неконституційними, як і утримання військового збору з пенсій зазначеної категорії. У висновках Суду зазначалося, що запровадження оподаткування пенсій з подальшими змінами суми, з якої починалося таке оподаткування, суперечило елементам конституційного принципу верховенства права – правовій визначеності, правовій передбачуваності, правомірним очікуванням і справедливості.

Надаючи, з огляду на викладене, стислу характеристику зарубіжному досвіду оподаткування доходів працюючих літніх осіб, зокрема у вигляді державних пенсій^{*}, найдетальніше висвітленому в працях фахівців ОЕСР, слід відзначити таке. Режим оподаткування доходів фізичних осіб після досягнення пенсійного віку суттєво впливає й на рівень таких доходів, і на стимули для названих осіб до подальшої праці. Йдеться про відмінності в ступені навантаження зі сплати ПДФО та внесків на соціальне страхування за умов, що ці особи продовжують працювати після досягнення пенсійного віку, а також у разі припинення праці.

У більшості країн ОЕСР на доходи працюючих пенсіонерів не поширюється стандартний режим оподаткування, передбачений для фізичних осіб, котрі не досягли пенсійного віку. Хоча перші зазвичай оподатковуються відповідно до однієї і тієї самої прогресивної шкали ПДФО, для літніх людей переважно передбачено податкові пільги. Метою надання цих пільг є забезпечення підтримки осіб, які досягли пенсійного віку, насамперед тих, у котрих рівень доходів низький. Крім того, в окремих країнах податкові пільги запроваджувалися зі специфічною метою – заохочення літніх людей до праці після досягнення ними пенсійного віку та підвищення, таким чином, рівня зайнятості серед літніх працівників. Вжиття вказаних заходів зумовлено посиленням негативних демографічних тенденцій, зокрема старінням населення, необхідністю збалансування національних пенсійних систем.

Більш сприятливий режим оподаткування поширюється, як правило, не тільки на працюючих пенсіонерів, а й на пенсійні виплати. Пільги щодо державних пенсій, зокрема, як і в зазначених вище випадках, спрямовані на підтримку пенсіонерів, оскільки визнається, що рівень доходів осіб після настання пенсійного віку буде нижчим, ніж у той час, коли вони працювали. Проте пенсійні виплати підлягають оподаткуванню ПДФО майже у всіх країнах ОЕСР. Частою є також практика стягнення з таких виплат внесків на

^{*} Оподаткування недержавних пенсій має особливості, втім їх вивчення не є об’єктом цього дослідження.

медичне та/або геріатричне (з довгострокового догляду за особами похилого віку) страхування, здебільшого за нижчими ставками порівняно із тими, які встановлені щодо доходів у вигляді заробітної плати [15, с. 58, 95]. Літні люди переважно не сплачують внесків на пенсійне страхування або страхування на випадок безробіття (з очевидних причин), однак у певних випадках на них може бути покладено обов'язок сплати внесків "солідарності", спрямованих на фінансування широкого спектра послуг [14, с. 113–114].

З огляду на те, що саме ПДФО та внески на соціальне страхування (соціальні податки) залишаються основними складовими податкового навантаження на доходи як працюючих, так і непрацюючих пенсіонерів, на послаблення останнього й націлена часто система окремо визначених пільг. Так, пільги з ПДФО можуть або запроваджуватись щодо доходів у вигляді пенсійних виплат, або надаватися лише особам конкретної вікової категорії (пов'язані з віком людини пільги), у вигляді додаткових, зазвичай підвищених, податкових знижок чи податкових кредитів людям старшого віку. Окремий різновид пільг становлять пільги зі сплати внесків на соціальне страхування, котрі, так само як і у випадку з ПДФО, можуть стосуватись безпосередньо доходів у вигляді пенсійних виплат чи встановлюватись залежно від віку людини.

Детальніші дані про особливості оподаткування працюючих та непрацюючих пенсіонерів по країнах ОЕСР станом на 2017 р. є підтвердженням його важливої ролі у визначенні фактичного рівня доходів по старості. Так, у 27 країнах ОЕСР передбачено певні пільги з ПДФО для людей похилого віку, встановлені або щодо пенсійних доходів, або залежно від віку людини, отже, і навантаження зі сплати податків і внесків на соціальне страхування на пенсіонерів, як правило, є нижчим, ніж на найманих працівників. Лише в таких країнах, як Данія, Ісландія, Нідерланди й Швеція, оподаткування доходів від праці за наймом лояльніше, ніж оподаткування пенсій, попри наявність пільг щодо останніх. Утім у восьми країнах ОЕСР порядок оподаткування пенсій та пенсіонерів принаймні такий самий, як і доходів людей працездатного віку.

У більше ніж половині країн ОЕСР (20 із 35 країн) для осіб похилого віку передбачено надання додаткової, підвищеної базової пільги з ПДФО, зазвичай у формі додаткової податкової знижки або податкового кредиту. В багатьох країнах розмір подібної пільги поступово скорочується зі збільшенням пенсійного доходу; жодних пільг може не передбачатися з певного рівня доходів, визначеного як високий. Максимальні пільги, таким чином, отримують саме літні люди з низькими пенсійними виплатами. Багато країн пропонують податкові пільги за певними джерелами пенсійних виплат (державні, приватні). Зокрема, звільнення від сплати ПДФО для державних пенсій, повне або часткове, застосовується в 14 країнах ОЕСР. Крім того, якщо в 20 країнах ОЕСР не передбачено стягнення внесків на соціальне страхування з пенсіонерів, то в 15 країнах, де такі внески застосовуються, їхня ставка завжди нижча за ставку, встановлену для найманих працівників [17].

Світова фінансова криза 2008–2009 рр. призвела до тривалої рецесії економіки та загострення проблем державних фінансів у країнах ЄС, тим самим

посиливши необхідність ініціювання нової хвилі пенсійних реформ. З метою зниження навантаження на національні бюджети в умовах жорсткої фінансової економії європейські уряди були змушені дещо обмежити державні пенсійні витрати, що відбувалося за трьома напрямками: одноразове чи послідовне скорочення розміру пенсій; тимчасове припинення та/або зниження розміру індексації пенсій; підвищення або запровадження додаткових податків і відрахувань для пенсіонерів [23, с. 175].

Скорочення номінального розміру пенсій відбулося в таких країнах, як Кіпр, Греція, Угорщина, Ірландія, Литва, Латвія, Португалія, Румунія і Словенія. У Латвії 10-відсоткове скорочення пенсій запроваджено урядом в 2009 р., у Румунії пенсії зменшено на 15 %. У Литві пенсії із солідарної системи були знижені на 4,5 %, а пенсії з накопичувальної державної системи – на величину від 5 до 20 %. В Ірландії в межах жорсткої економії у 2010 р. пенсії держслужбовців зменшено в діапазоні від 6 до 12 %; скорочено пенсії зазначених категорій отримувачів і в Португалії.

Зменшення пенсій в окремих країнах не поширювалось на пенсіонерів із низькими доходами. Так, у Литві скорочення пенсійних виплат передбачалося тільки щодо пенсій із солідарного рівня пенсійної системи в розмірі понад 650 литів (188 євро) на місяць, таким чином, воно не стосувалося приблизно 25 % пенсіонерів. На Кіпрі скорочення пенсій у державному секторі коливалось від 0,8 до 14,5 %, залежно від розміру пенсійних виплат. У Греції щодо пенсій, менших ніж 1000 євро/міс., було скасовано пенсійні бонуси у вигляді виплат “тринадцятої” та “чотирнадцятої” пенсії на Різдво. Врешті-решт, діапазон загального зменшення пенсій (з урахуванням скасованих бонусів) для пенсіонерів недержавного сектору становив у реальному вимірі від 14,3 до 44,2 %, для пенсіонерів державної цивільної служби – від 19,9 до 48 %.

У багатьох країнах ЄС реальний розмір пенсій знизився через зміну правил їхньої індексації. Зокрема, у 15 державах – членах ЄС (у тому числі Греції, Португалії, Фінляндії, Швеції, Франції, Італії, Угорщині, Болгарії, Чехії, Латвії, Румунії) вживалися заходи з призупинення та/або постійного скорочення розміру індексації пенсійних виплат. Загальне для всіх пенсіонерів тимчасове “заморожування” індексації пенсійних виплат застосовано в Латвії (2009–2012 рр.), Хорватії (2010–2011 рр.), Греції (2010–2015 рр.), Румунії (2011–2013 рр.), Болгарії (2012 р.), Словенії (у 2012 р., після зниження розміру індексації у 2010–2011 рр.) та на Кіпрі (2013–2016 рр.). В Австрії розмір індексації пенсій скорочувався в 2013 і 2014 рр.

Водночас у деяких країнах ЄС тимчасове припинення індексації пенсій не поширювалось на пенсіонерів із низькими пенсійними виплатами. Так, в Італії воно застосовувалося лише до пенсій понад 1400 євро/міс. У Франції прийнято рішення не індексувати пенсії у 2014 р. В Іспанії скасовано обов’язкову індексацію пенсій у зв’язку зі змінами індексу цін. У Швеції, де пенсійна система передбачає автоматичні механізми індексації пенсій залежно від поточних соціально-економічних тенденцій, пенсійні виплати скорочено на 3,5 %. Однак шведський уряд знизив податки для пенсіонерів, аби частково компен-

сувати негативні наслідки автоматичного балансування. Також нові правила індексації вирішено запровадити у Греції, Чехії та Угорщині.

У таких країнах ЄС, як Кіпр, Данія, Греція, Ірландія, Португалія, Румунія, розміри пенсій також зменшувалися внаслідок запровадження спеціальних пенсійних податків, внесків або зборів. Наприклад, у Данії тимчасовий податок на надвисокі пенсійні виплати введено на період 2011–2019 рр. Спеціальний “податок солідарності” на пенсії понад 1000 євро/міс. запроваджено в Греції, тим самим шляхом пішла й Італія. Стягнення “внеску на охорону здоров’я” з отримувачів високих пенсійних виплат передбачено в Румунії. Заходи з підвищення рівня податкового навантаження на значні за розміром пенсійні виплати вживались в Австрії та Хорватії [23, с. 174–177].

Усі перелічені заходи були зумовлені кризою, тому більшість із них скасовані в посткризовий період. Крім того, вони справили лише короткостроковий ефект, а тому не зменшили потреби країн у пенсійних трансформаціях тривалої дії.

Підсумовуючи викладене, варто зазначити таке. Оподаткування пенсій ПФО в тому вигляді, в якому воно діяло в Україні, відповідало зарубіжній практиці, зокрема рівень податкового навантаження на пенсії був нижчим, ніж на заробітні плати, невисокі за розміром пенсії підлягали звільненню від оподаткування. У цілому не суперечили зарубіжній практиці й здійснювані перегляди неоподатковуваної суми пенсійних виплат, хоча обґрунтованість низки таких змін все ж залишалася дискусійною. Йдеться про те, що згідно із зазначеною практикою під оподаткування може підпадати доволі широкий перелік різних за розміром пенсійних виплат, відмінних від високих. Однак, якщо в країнах ЄС введенню заходів із тимчасового обмеження державних пенсійних виплат передувала тривала практика їх оподаткування, що певною мірою полегшувало сприйняття хоча б останнього, то в Україні перелічені заходи було вжито майже одночасно, внаслідок чого негативне ставлення до обох зазначених ініціатив суттєво посилилось.

Крім того, за весь період існування в Україні оподаткування пенсій (йдеться про стягнення з їхньої суми ПФО та військового збору) фактично під таке оподаткування підпадала відносно нечисленна група осіб, для котрих нарахування пенсійних виплат здійснювалося за спеціальними законами. Пенсійні виплати найбільшій за чисельністю категорії осіб, а саме тих, які визначались Законом України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”, ніколи не були об’єктом оподаткування через надзвичайно низький їхній розмір; свідченням цього є дані про розподіл пенсіонерів за розмірами призначених місячних пенсій відповідно до звітів Пенсійного фонду України за 2015 та 2017 рр. [24, с. 27; 25, с. 30].

Не можна вважати обґрунтованими лише надто часте внесення, майже кожні півроку, змін до порядку оподаткування пенсій/сум щомісячного довічного грошового утримання, які, зокрема, стосувалися:

- неоподатковуваної суми пенсійних виплат, яка спочатку дорівнювала 10 тис. грн (1 липня 2014 р. – 1 січня 2015 р.), у подальшому її було прив’язано до розміру мінімальної зарплати (1 січня 2015 р. – 1 липня

2016 р.), ще пізніше – до прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність (1 липня 2016 р. – 1 січня 2018 р.)

- ставок ПДФО – 15/17 % (1 липня 2014 р. – 1 січня 2015 р.), 15/20 % (1 січня 2015 р. – 1 січня 2016 р.), 15 % (1 січня 2016 р. – 1 липня 2016 р.), 18 % (1 липня 2016 р. – 1 січня 2018 р.).

Утім, саме навантаження зі здійснення утримань із суми нарахованих пенсій згідно з особливим порядком виплати пенсій працюючим пенсіонерам, як зазначалось, і виявлялось відчутнішим, оскільки поширювалось, у тому числі, на низькі пенсії (рівень пенсійних виплат, з якого починалося здійснення таких утримань, становив, зокрема, 1423,50 грн з 1 січня 2015 р., 1611,00 грн з 1 січня 2016 р. та 1870,00 грн – з 1 січня 2017 р.). Вищою була і фіскальна ефективність таких заходів з огляду на більший перелік осіб, на які вони поширювались. Зокрема, якщо внаслідок оподаткування пенсій до державного та місцевих бюджетів за 2015 р. було спрямовано 1,1 млрд грн, то особливий порядок виплати пенсій лише за 9 місяців 2015 р. дав змогу “заощадити” приблизно 2,9 млрд грн [24, с. 13].

Труднощі із застосуванням оподаткування пенсій в Україні за аналогією із зарубіжною практикою пов’язані насамперед з надзвичайно низьким їхнім розміром у переважної частини населення. Відносно невисокою є й середня величина пенсій навіть за низкою “спеціальних” законів. Крім того, формування державних пенсій в Україні відбувається лише в межах солідарного рівня пенсійної системи, тоді як майже в усіх країнах ЄС у тому чи іншому вигляді функціонує ще й накопичувальний рівень, що зумовлює вищі державні пенсійні виплати. Тривалий час існує проблема надто високої диференціації пенсій за рівнем їх виплати, насамперед це стосується відмінностей між пенсіями “загальними” та низкою пенсій “спеціальних”.

Досвід країн, у яких пенсії оподатковуються, вказує на те, що оподаткування надвисоких пенсій є одним зі способів забезпечення соціальної справедливості шляхом зменшення розриву між високими та низькими пенсіями. Корекція лише надвисоких пенсій не розглядається як така, що суперечить зазначеному принципу оподаткування. В Україні, з другої половини 2016 р. і до початку 2018 р., оподаткуванню підлягали пенсійні виплати, на які не поширювалось чинне обмеження щодо максимальної їхньої суми (10 прожиткових мінімумів для осіб, котрі втратили працездатність) лише в розмірі перевищення зазначеної межі – з 1 липня 2016 р. – 11 300 грн., в 2017 р. – 12 470, на початку 2018 р. – 13 730 грн. Суми пенсій у межах максимального встановленого їхнього рівня під оподаткування не підпадали. Саме в зазначеній редакції ці норми і були скасовані.

Не можна не погодитись, що кількість осіб, на які поширювались норми Податкового кодексу України, залишалася незначною – на 1 січня 2018 р. пенсії в розмірі понад 10 тис. грн отримувала 118 381 особа, або 1 % загальної кількості пенсіонерів [25, с. 30]. Однак, хоча чисельність пенсіонерів із високим рівнем пенсій є невеликою, розмір таких пенсій постійно зростає, причому вищими темпами, ніж звичайні пенсії. Зокрема, згідно з даними Звіту Пенсійного фонду України за 2017 р., найбільше зростання середніх пенсій за період з 1 липня 2017 по 1 липня 2018 рр. спостерігалось на під-

ставі Закону України “Про судоустрій і статус суддів” (+2634,59 грн) та Закону України “Про прокуратуру” (+1153,40 грн). Високим залишався, попри незначну корекцію (–20,23 грн), середній розмір пенсій відповідно до Закону України “Про статус народного депутата”. Водночас найменше зростання відбувалося за Законами України “Про наукову та науково-технічну діяльність” (+110,52 грн) і “Про пенсійне забезпечення” (+230,53 грн). Крім того, якщо чисельність осіб, яким призначено пенсії за Законами України “Про прокуратуру” та “Про судоустрій і статус суддів” збільшилась, то за всіма іншими різновидами спеціальних законів вона, навпаки, зменшилась [25, с. 29].

З огляду на вжиті останнім часом заходи із внесення змін до оподаткування доходів фізичних осіб, які спричинили посилення податкового навантаження на середні й, найбільшою мірою, на низькі доходи, скасування оподаткування високих пенсій складно віднести до переліку тих, що можуть вважатись справедливими. Так само не може бути обґрунтованим вирішення питань щодо підвищення фіскальної ефективності податку переважно за рахунок перших двох зазначених категорій платників.

Проблеми із застосуванням в Україні оподаткування пенсій / сум щомісячного грошового утримання, на наш погляд, пов’язані як з браком належної інформаційної підтримки доцільності впровадження вказаних ініціатив, так і з труднощами вжиття заходів із посилення податкового навантаження на більш платоспроможних осіб. До речі, остання проблема властива й багатьом розвинутих країнам. Утім, питання підвищення справедливості оподаткування доходів фізичних осіб в Україні, причому насамперед вертикальної, залежно від платоспроможності, а також визначення шляхів практичної реалізації вказаних заходів, дотепер не вирішено.

Список використаних джерел

1. Башко В. Й. Шляхи досягнення збалансованості пенсійної системи в Україні. *Фінанси України*. 2015. № 6. С. 97–107. URL: http://finukr.org.ua/?page_id=723&aid=4219&lang=uk.
2. Глущенко В. В., Левченко І. А. Фактори пожвавлення участі населення в недержавному пенсійному страхуванні. *Фінанси України*. 2013. № 7. С. 69–77.
3. Гура Н. О. Діяльність недержавних пенсійних фондів як об’єкт обліку та звітності. *Фінанси України*. 2013. № 11. С. 100–108.
4. Кириленко О. П. Пенсійна система України: на шляху реформування. *Світ фінансів*. 2016. № 3(48). С. 7–19.
5. Пенсійна реформа в Україні: напрями реалізації: кол. моногр. / за ред. Е. М. Лібанової. Київ: Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, 2010. 270 с.
6. Мортіков В. В. Вигоди та втрати внаслідок функціонування системи державного пенсійного страхування. *Фінанси України*. 2014. № 6. С. 40–48. URL: http://finukr.org.ua/?page_id=723&aid=4109&lang=uk.
7. Надрага В. І. Фінансові ризики розбудови пенсійної системи в Україні: демографічний аспект. *Фінанси України*. 2015. № 1. С. 79–86. URL: http://finukr.org.ua/docs/FU_15_01_079_uk.pdf.

8. Рудик В. К. Сучасні тенденції розвитку системи пенсійного страхування в Україні : монографія. Кам'янець-Подільський : Абетка, 2014. 272 с.
9. Ткаченко Н. В., Шабанова О. В. Наукові підходи до визначення сутності інвестиційного потенціалу недержавних пенсійних фондів. *Фінанси України*. 2014. № 9. С. 93–106. URL: http://finukr.org.ua/?page_id=723&aid=4144&lang=uk.
10. Ткаченко Н. В., Шабанова О. В. Удосконалення науково-методичного підходу до оптимізації інвестиційного портфеля недержавних пенсійних фондів. *Фінанси України*. 2016. № 1. С. 80–98. URL: http://finukr.org.ua/?page_id=723&aid=4287&lang=uk.
11. Федоренко А. В. Муніципальні недержавні пенсійні фонди та регіональна інвестиційна політика. *Фінанси України*. 2013. № 7. С. 55–68. URL: http://finukr.org.ua/docs/FU_13_07_055_uk.pdf.
12. Цікановська Н. А. Теоретико-методичні підходи до діагностики фінансової безпеки недержавних пенсійних фондів в Україні. *Фінанси України*. 2014. № 8. С. 85–96.
13. Keenay G., Whitehouse E. R. The Role of the Personal Tax System in Old-age Support: A Survey of 15 Countries. *Fiscal Studies*. 2003. Vol. 24. No. 1. P. 1–21.
14. Taxation and Employment. *OECD Tax Policy Studies*. 2011. No. 21. October 12. 165 p. URL: http://www.uscib.org/docs/Taxation_and_Employment.pdf.
15. Pensions at a Glance 2011: Retirement-income Systems in OECD and G20 Countries / OECD. OECD Publishing, 2011. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/pension_glance-2011-en.pdf?expires=1531235768&id=id&accname=guest&checksum=138FD6F093302F78D8D5D1C79A6804E1.
16. Xu A. Pension Taxation in the EU: A Concern for Mobile Pensioners? *CESifo DICE Report*. 2015. Vol. 13, No. 3. P. 75–77. URL: <http://www.cesifo-group.de/DocDL/dice-report-2015-3-October.pdf>.
17. Pensions at a Glance 2017: OECD and G20 Indicators / OECD. OECD Publishing, 2017. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/pension_glance-2017-14-en.pdf?expires=1530556877&id=id&accname=guest&checksum=F272AB55AEE678325C66F780FED9BF58.
18. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення : закон України від 02.03.2015 № 213-VIII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/213-19>.
19. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України : закон України від 24.12.2015 № 911-VIII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/911-19>.
20. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України : закон України від 06.12.2016 № 1774-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1774-19/page>.
21. Щодо оподаткування доходів, отриманих у вигляді пенсії працюючим пенсіонерам / Державна фіскальна служба України. 2018. URL: <http://dp.sfs.gov.ua/baner/podatkov-i-konsultatsii/konsultatsii-dlya-yuridichnih-osib/print-67269.html>.
22. Охрименко О. Оподаткування пенсій. *Вісник. Офіційно про податки*. 2016. 12 серп. № 30 (887). URL: <http://www.visnuk.com.ua/ru/pubs/id/90010107>.
23. The 2015 Pension Adequacy Report: current and future income adequacy in old age in the EU. Vol. I. European Commission, 2015. 379 p. URL: <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=14529&langId=en>.
24. Звіт про роботу Пенсійного фонду України у 2015 році та План роботи Пенсійного фонду України на 2016 рік / Пенсійний фонд України. 2017. 2 лют. URL: <http://www.pfu.gov.ua/informatsiya/potochna-diyalnist/zvity-pro-diyalnist/arhiv-zvitnist-zvity-pro-diyalnist/zvit-pro-robotu-pensijnogo-fondu-ukra/>.

25. Звіт про роботу Пенсійного фонду України у 2017 році, бюджет, пріоритети діяльності та План роботи Фонду на 2018 рік / Пенсійний фонд України. 2018. 3 берез. URL: <http://www.pfu.gov.ua/informatsiya/potochna-diyalnist/zvity-pro-diyalnist/potochni-zvity-pro-diyalnist/zvit-pro-robotu-pensijnogo-fondu-ukrayiny-u-2017-rotsi-byudzhet-priorytety-diyalnosti-ta-plan-roboty-fondu-na-2018-rik/>.

References

1. Bashko, V. Y. (2015). Ways to achieve balance of the pension system in Ukraine. *Finance of Ukraine*, 6, 97–107. Retrieved from http://finukr.org.ua/?page_id=723&aid=4219&lang=uk [in Ukrainian].
2. Hlushchenko, V. V., Levchenko, I. A. (2013). Factors of revitalization of public participation in nongovernmental pension insurance. *Finance of Ukraine*, 7, 69–77 [in Ukrainian].
3. Hura, N. O. (2013). Non-state pension funds as an object of accounting and reporting. *Finance of Ukraine*, 11, 100–108 [in Ukrainian].
4. Kyrylenko, O. P. (2016). Reforming of the pension system in Ukraine. *Finance world*, 3(48), 7–19 [in Ukrainian].
5. Libanova, E. M. (Ed.). (2010). *Pension reform in Ukraine: directions of implementation*. Kyiv: Instytut demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen imeni M. V. Ptukhy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
6. Mortikov, V. V. (2014). Gains and losses as a result of functioning of the state pension insurance system. *Finance of Ukraine*, 6, 40–48. Retrieved from http://finukr.org.ua/?page_id=723&aid=4109&lang=uk [in Ukrainian].
7. Nadraha, V. I. (2015). Financial risks of pension system development in Ukraine: demographic aspect. *Finance of Ukraine*, 1, 79–86. Retrieved from http://finukr.org.ua/docs/FU_15_01_079_uk.pdf [in Ukrainian].
8. Rudyk, V. K. (2014). *Contemporary trends in the development of the pension insurance system in Ukraine*. Kam'ianets-Podilskyi: Abetka [in Ukrainian].
9. Tkachenko, N. V., Shabanova, O. V. (2014). Scientific approaches to the determination of the investment potential of the private pension funds. *Finance of Ukraine*, 9, 93–106. Retrieved from http://finukr.org.ua/?page_id=723&aid=4144&lang=uk [in Ukrainian].
10. Tkachenko, N. V., Shabanova, O. V. (2016). The enhancement of scientific and methodical approach to optimization of an investment portfolio of private state pension funds. *Finance of Ukraine*, 1, 80–98. Retrieved from http://finukr.org.ua/?page_id=723&aid=4287&lang=uk [in Ukrainian].
11. Fedorenko, A. V. (2013). Municipal nongovernmental pension funds and regional investment policy. *Finance of Ukraine*, 7, 55–68. Retrieved from http://finukr.org.ua/docs/FU_13_07_055_uk.pdf [in Ukrainian].
12. Tsikanovska, N. A. (2014). Theoretical and methodological approaches to the financial security diagnostics of private pension funds in Ukraine. *Finance of Ukraine*, 8, 85–96 [in Ukrainian].
13. Keenay, G., Whitehouse, E. R. (2003). The Role of the Personal Tax System in Old-age Support: A Survey of 15 Countries. *Fiscal Studies*, Vol. 24, No. 1, 1–21.
14. OECD. (2011, October 12). Taxation and Employment. *OECD Tax Policy Studies*, 21. Retrieved from http://www.uscib.org/docs/Taxation_and_Employment.pdf.
15. OECD. (2011). *Pensions at a Glance 2011: Retirement-income Systems in OECD and G20 Countries*. OECD Publishing. Retrieved from https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/pension_glance-2011-en.pdf?expires=1531235768&id=id&accname=guest&checksum=138FD6F093302F78D8D5D1C79A6804E1.

16. Xu, A. (2015). Pension Taxation in the EU: A Concern for Mobile Pensioners? *CESifo DICE Report*, Vol. 13, No. 3, 75–77. Retrieved from <http://www.cesifo-group.de/DocDL/dice-report-2015-3-October.pdf>.
17. OECD. (2017). *Pensions at a Glance 2017: OECD and G20 Indicators*. OECD Publishing. Retrieved from https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/pension_glance-2017-14-en.pdf?expires=1530556877&id=id&accname=guest&checksum=F272AB55AEE678325C66F780FED9BF58.
18. Verkhovna Rada of Ukraine. (2015). *On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Pensions* (Act No. 213-VIII, March 2). Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/213-19> [in Ukrainian].
19. Verkhovna Rada of Ukraine. (2015). *On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine* (Act No. 911-VIII, December 24). Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/911-19> [in Ukrainian].
20. Verkhovna Rada of Ukraine. (2016). *On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine* (Act No. 1774-VIII, December 6). Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1774-19/page> [in Ukrainian].
21. The State Fiscal Service of Ukraine. (2018). *Regarding the taxation of income earned in the form of pensions for working pensioners*. Retrieved from <http://dp.sfs.gov.ua/baner/podatkovy-konsultatsii/konsultatsii-dlya-yuridichnih-osib/print-67269.html> [in Ukrainian].
22. Okhrymenko, O. (2016, August 12). Taxation of pensions. *Herald. Officially about taxes*, 30 (887). Retrieved from <http://www.visnuk.com.ua/ru/pubs/id/90010107> [in Ukrainian].
23. European Commission. (2015). *The 2015 Pension Adequacy Report: current and future income adequacy in old age in the EU*. Vol. I. Retrieved from <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=14529&langId=en>.
24. Pension Fund of Ukraine. (2017, February 2). *Report on the work of the Pension Fund of Ukraine in 2015 and the Work Plan of the Pension Fund of Ukraine for 2016*. Retrieved from <http://www.pfu.gov.ua/informatsiya/potochna-diyalnist/zvity-pro-diyalnist/arhiv-zvitnist-zvity-pro-diyalnist/zvit-pro-robotu-pensijnogo-fondu-ukra> [in Ukrainian].
25. Pension Fund of Ukraine. (2018, March 3). *Report on the work of the Pension Fund of Ukraine in 2017, budget, priorities and Fund's work plan for 2018*. Retrieved from <http://www.pfu.gov.ua/informatsiya/potochna-diyalnist/zvity-pro-diyalnist/potochni-zvity-pro-diyalnist/zvit-pro-robotu-pensijnogo-fondu-ukrayiny-u-2017-rotsi-byudzhet-priorytety-diyalnosti-ta-plan-roboty-fondu-na-2018-rik> [in Ukrainian].